

Hrvatske filozofkinje: čitanka

IZDAVAČ
Institut za filozofiju
Ulica grada Vukovara 54
Zagreb
www.ifzg.hr

ZA IZDAVAČA
Luka Boršić

LEKTURA I KOREKTURA
Valentina Haić

GRAFIČKA PRIPREMA I DIZAJN
Marin Martinić Jerčić

TISAK
Grafomark d.o.o.

ISBN 978-953-7137-86-1

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne
knjižnice u Zagrebu pod brojem 001248584.

Knjiga je tiskana uz financijsku potporu Ministarstva znanosti,
obrazovanja i mladih Republike Hrvatske.

Hrvatske filozofkinje čitanka

Uredili:
Luka Boršić
Ivana Skuhala Karasman

 Institut za
filozofiju

Zagreb, 2024.

Sadržaj

Uvod	7
Maruša Gundulić	13
<i>Luka Boršić</i>	
Helene Druskowitz	29
<i>Luka Boršić, Ivana Skuhala Karasman</i>	
Elza Kučera	53
<i>Luka Boršić, Ivana Skuhala Karasman</i>	
Ivana Rossi	77
<i>Ivana Skuhala Karasman</i>	
Elly Ebenspanger	93
<i>Luka Boršić</i>	
Marija Brida	113
<i>Ivana Skuhala Karasman</i>	
Heda Festini	145
<i>Luka Boršić, Ivana Skuhala Karasman</i>	
Blaženka Despot	185
<i>Ana Maskalan</i>	
Branka Brujić	219
<i>Petar Šegedin</i>	
Gordana Bosanac	251
<i>Ana Maskalan</i>	

Ljerka Schiffler <i>Luka Boršić, Ivana Skuhala Karasman</i>	279
Jasenska Kodrnja <i>Ana Maskalan</i>	311
Gordana Škorić <i>Ivana Skuhala Karasman</i>	337
Heda Šegvić <i>Pavel Gregorić</i>	353
Maja Hudoletnjak Grgić <i>Filip Grgić</i>	369
Proizvodnja smisla kao dijalektički proces <i>Razgovor s Nadeždom Čaćinović, vodila Ankica Čakardić</i>	385
Životopisi autora	405
Popis fotografija	407

UVOD

Ovo je prva knjiga u Hrvatskoj u cijelosti posvećena hrvatskim filozofkinjama. Ona je rezultat dugogodišnjih istraživanja koja se sustavno provode na Institutu za filozofiju u Zagrebu.¹ Budući da je riječ o prvom pregledu životā i djelā hrvatskih filozofkinja, odlučili smo se da ova knjiga ima oblik čitanke: ovdje donosimo više izvornih navoda obrađenih filozofkinja nego što je to uobičajeno u pregledima povijesti filozofije, a opet manje nego što se to radi u antologijama ili hrestomatijama.

Svakoj filozofkinji pristupamo jednako: prvo je predstavljamo životopisom, zatim donosimo izbor glavnih tema koje najbolje prikazuju njezinu filozofiju te naposljetku navodimo popis njezinih objavljenih radova i radova o njezinoj filozofiji.

Pri izboru pojedinih filozofkinja vodili smo se sljedećim kriterijima:

1. Hrvatskim filozofkinjama smatramo one koje su ili rođene na području današnje Republike Hrvatske ili one koje su rođene izvan granica naše zemlje, no netko od roditelja im je hrvatskog podrijetla ili su većinu ili cijeli radni vijek provele u Hrvatskoj, objavljujale na hrvatskom jeziku i/ili smatrale se Hrvatima.
2. Ovdje smo uvrstili one filozofkinje koje su stekle naslov doktorice filozofije, s iznimkom renesansne filozofkinje Maruše Gundulić.
3. Ovdje smo uvrstili one filozofkinje kojih je opus u trenutku pisanja ove knjige završen, s iznimkom Nadežde Čačinović.

¹ Knjiga *Hrvatske filozofkinje: čitanka* nastala je kao rezultat istraživanja na dvama projektima: na projektu *Hrvatske filozofkinje u europskom kontekstu*, koji je financirala Hrvatska zaklada za znanost od 2019. do 2023. godine, i na projektu *Hrvatske filozofkinje*, koji se financira sredstvima Europske unije unutar programa NextGenerationEU, od 2024. do 2027. godine. Oba projekta provode se u Institutu za filozofiju u Zagrebu.

Po tim kriterijima uvrstili smo sljedeće filozofkinje, prema godini rođenja: Maruša Gundulić, Helene Druskowitz, Elza Kučera, Ivana Rossi, Elly Ebenspanger, Marija Brida, Heda Festini, Blaženka Despot, Branka Brujić, Gordana Bosanac, Ljerka Schiffler, Jasenka Kodrnja, Gordana Škorić, Heda Šegvić i Maja Hudoletnjak Grgić. Iznimku smo učinili uvrštavanjem razgovora s hrvatskom filozofkinjom i feministicom Nadeždom Čačinović. Taj razgovor vodila je druga ugledna hrvatska filozofkinja, Ankica Čakardić, pa smo procijenili da bismo tim dodatkom uputili na suvremena stremljenja među hrvatskim filozofkinjama.

Tekstove filozofkinja ostavljali smo u integralnom obliku. Kod nekih starijih tekstova usklađivali smo interpunkcije prema suvremenim standardima hrvatskoga jezika i, ako je za to bilo potrebe, ispravljali očite tiskarske greške, što nismo posebno naznačili u tekstu. Sve ostale naše intervencije su označene.

Ovdje ne možemo izbjeći pitanje o tomu zašto je tako malo filozofkinja u povijesti hrvatske filozofije. Na to se pitanje može odgovoriti samo u širem kontekstu, naime, u kontekstu pitanja zašto je tako malo žena u filozofiji *uopće*. Prvi i najočitiiji odgovor na pitanje zašto su žene u povijesti bile isključene iz filozofije nadaje se iz jasne i svima poznate činjenice koja ne vrijedi samo za filozofiju nego sve intelektualne aktivnosti podjednako, a to je problem realne podobrazovanosti žena u povijesti. U Europi žene se nisu mogle baviti filozofijom jer nisu za to bile izobražene, kao uostalom ni za većinu znanstvenih disciplina. Ženama pristup formalnom obrazovanju nije bio moguć sve do sredine devetnaestog stoljeća, kad su im se otvorila vrata doktorskih studija samo nekih sveučilišta, a sve do sredine dvadesetog stoljeća sveučilišne studije upisivao je vrlo mali broj žena, i to obično iz viših ili viših srednjih slojeva društva.²

² Kao prva žena koja je stekla doktorsku titulu spominje se Mlečanka Elena Cornaro Piscopia (1646.–1684.). No, u njezinu slučaju, kao i kod žena koje se spominju na sveučilištima prije nje, uvijek se radilo o privilegiranim i iznimno talentiranim ženama, i sve su one bile iznimke koje su često opravdavale fantastičnim pričama, primjerice o tomu kako su se preoblačile u muškarce itd.

Ipak, ovdje moramo napomenuti da je, unatoč toj očitoj činjenici o ženskoj odsutnosti iz povijesti filozofije, bilo razdoblja kad su žene bile prisutnije i vidljivije nego u drugim razdobljima. Primjerice, imamo znatan broj filozofkinja iz kruga Pitagorine škole u antici. Nadalje, u razdoblju humanizma i renesanse, posebno u Italiji, pojavljuje se dosta talentiranih filozofkinja. U vrijeme prosvjetiteljstva, prvo u Francuskoj, a poslije u Engleskoj, djeluju važne filozofkinje. To ne znači da u drugim razdobljima nije bilo darovitih žena, no društvene i druge povijesne okolnosti bile su takve da se ženski glas nije čuo. Pravi počeci ženskog obrazovanja, pa tako i filozofskog, započinju tek sredinom devetnaestog stoljeća.

Kao prva žena koja je stekla diplomu spominje se Francuskinja Julie-Victoire Daubié, i to na Sveučilištu u Lyonu 1861. godine. Na Sveučilištu u Londonu 1869. godine devet kandidatkinja pred sedamnaestoricom ispitivača pristupilo je »općem ispitu za žene«. U Njemačkoj su oko 1870. godine počeli sa sporadičnim upisivanjem žena na neka sveučilišta. Ipak većina sveučilišta nije ženama dopuštala stjecanje diplome, a pogotovo ne upisivanje doktorskih studija, sve do početka 20. stoljeća, a na nekim sveučilištima čak i kasnije. U nama najbližem i referentnom sveučilišnom centru, Beču, tek je posljednjih godina devetnaestog stoljeća ženama bilo dopušteno stjecati doktorske naslove.

Ozračje u Beču, kao i u ostatku Austro-Ugarske Monarhije, nije bilo povoljno za filozofkinje. *Fin de siècle* u Beču, jednako kao i drugdje u srednjoj Europi, bio je djelomično razdoblje izrazita ženomrstva. Među relativno uglednim znanstvenicima onog doba, kao što su to bili Paul Julius Möbius i Otto Weininger, mogu se pronaći teorije kako su žene »intelektualno deficijentnije« od muškaraca, a emancipacija se opisuje kao želja žena da budu poput muškaraca, da poprime njihov karakter, a ne kao želja za jednakošću s muškarcem itd. Stoga je razumljivo da su u prvih dvadesetak godina na Sveučilištu u Beču filozofiju doktorirale samo četiri žene od ukupno njih četiristotinjak upisanih.

Glede te situacije u Austro-Ugarskoj Monarhiji i sličnih priča u ostatku istočne Europe (npr. u Ruskom Carstvu), ne iznenađuje da je

dosta žena iz istočne i jugoistočne Europe, koje su se željele visokoškolski obrazovati, tražile za to prikladno mjesto. Našle su ga na Sveučilištu u Zürichu koje je bilo među prvim sveučilištima koje je otvorilo vrata ženama za redovni doktorski studij, i to od 1864. godine. Prema dostupnim izvorima ondje je atmosfera studiranja bila izrazito povoljna za žene. Od naših filozofkinja na ciriškom sveučilištu filozofiju su doktorirale Helene Druskowitz i Elza Kučera.

U Hrvatskoj situacija je bila sljedeća. Uz iznimku nekih obrazovanih žena u srednjem vijeku (npr. Čika, Vekenega), u renesansnom Dubrovniku, pod utjecajem vala ženskog obrazovanja koji je došao iz Italije, bilo je nekoliko istaknutih učenih žena (npr. Maruša Gundulić, Julija Bunić, Nada Bunić, Cvijeta Zuzorić). Nakon toga, zapravo, imamo prazninu od tristo godina tijekom kojih se istaknula tek pokoja obrazovana žena, vjerojatno zbog nepovoljnih povijesnih okolnosti neprestanog ratovanja s Osmanskim Carstvom (npr. Ana Katarina Zrinski, Anica Bošković). Među njihovim spisima nismo pronašli nijedan filozofski.

U Hrvatskoj su do kraja devetnaestog stoljeća žene uglavnom bile potpuno neobrazovane ili vrlo slabo obrazovane. Samo oko 55 % žena pohađalo je »obvezatno« četverogodišnje osnovno obrazovanje, a samo oko 1 % žena nastavilo je svoje obrazovanje u javnoj školi. Tek je 1892. godine otvoren Ženski licej u Zagrebu koji je, osim gimnazijskog obrazovanja, pripremao djevojke za visokoškolsko obrazovanje. Žene su prvi put imale pravo biti nazočne na predavanjima na Sveučilištu u Zagrebu kao gostujuće ili izvanredne studentice bez prava na stjecanje doktorata 1895. godine, a tek 1901. godine žene su primljene kao redovne studentice. Prve redovne studentice na Sveučilištu u Zagrebu bile su Milica Bogdanović, Milka Maravić i Vjera Tkalčić. Milica Bogdanović promovirana je u prvu doktoricu na zagrebačkom sveučilištu 1907. godine. Prva žena koja je doktorirala filozofiju na zagrebačkom sveučilištu bila je Ivana Rossi 1916. godine.

Do početka Prvog svjetskog rata ukupan broj studentica bio je oko 10 % ukupnog broja studenata. Nakon studija obično su se za-

pošljavale kao nastavnice. U tom kontekstu razumljivo je da se većina žena, koje su se borile za emancipaciju, koncentrirala na promicanje obrazovanja: Natalie Wicherhauser, Marija Jambrišak, Jagoda Truhelka, Camilla Lucerna, Štefa Iskra, Milka Pogačić, da spomenemo neke od najpoznatijih hrvatskih intelektualki tog vremena koje su sudjelovale u osnivanju Ženskog lica u Zagrebu i poslije predavale na njemu.

Prije Drugog svjetskog rata samo su tri žene stekle doktorat iz filozofije na Sveučilištu u Zagrebu: Ivana Rossi 1916., Marija Brida 1937. i Elly Ebenspanger 1939. godine. Ivana Rossi bila je srednjoškolska nastavnica, a Elly Ebenspanger ubijena je pri transportu u Auschwitz. Jedino je Marija Brida nastavila s akademskom karijerom i postala prva hrvatska filozofkinja zaposlena na jednom hrvatskom sveučilištu, na Sveučilištu u Zadru 1961. godine, što je iznimno kasno ne samo u europskom kontekstu nego i među nama bližim južnoslavenskim zemljama.

Nakon Drugog svjetskog rata situacija se uvelike promijenila. Tijekom socijalističkog razdoblja hrvatske povijesti, to jest u razdoblju od 1945. do 1990. godine, filozofkinje su bile proporcionalno približno na razini današnjih brojeva filozofkinja u zapadnim zemljama, uključujući i današnju Republiku Hrvatsku, pogledamo li broj stečenih doktorskih naslova iz filozofije i broj publikacija. Socijalizam je bio pogodan za filozofkinje iz dvaju razloga. Prvo, administrativno je uklonio prepreke zapošljavanju žena na sveučilištima i znanstvenim institutima što je dodatno motiviralo žene da nastave s visokoškolskim obrazovanjem. Drugo, socijalizam i komunizam, budući da su sami filozofske i socio-filozofske doktrine, ponudili su skup novih tema za filozofska istraživanja što je bilo posebno zanimljivo ženama jer su obje doktrine inzistirale na jednakosti podjele rada kroz sve društvene slojeve i spolove. To je pridonijelo tomu da je u Hrvatskoj, koja je u to vrijeme bila ekonomski i obrazovno nerazvijenija od većine današnjih zapadnih zemalja, proporcionalno jednak broj filozofkinja ima akademsko radno mjesto kao u zapadnom svijetu danas. Što se tiče broja publikacija, impresivno je da je u to vrijeme udio ženskog autorstva

bio veći nego danas, uzimajući u obzir, naravno, razlike u postupcima objavljivanja tada i sada.

Ovdje ćemo se usput osvrnuti na pitanje o razlikovanju »ženske« od »muške« filozofije. To se pitanje odnosi na mogući različit izbor tema i mogući različit pristup rješavanju filozofskih problema kod filozofa i filozofkinja. U ovoj čitanki nije nam namjera odgovoriti na to kontroverzno pitanje. No očito je da se teme o kojima su pisale naše filozofkinje ne razlikuju znatno od tema o kojima su pisali filozofi iz istog vremena, osim očekivane razlike da su filozofkinje češće pisale o problemima položaja žena i feminističkim temama. Jednako tako ne vidimo ni metodološku razliku u obrađivanju pojedinih tema između filozofkinja i filozofa.

Ova je čitanka rezultat suradnje sedmero autora: Luke Boršića, Ankice Čakardić, Pavela Gregorića, Filipa Grgića, Ane Maskalan, Ivane Skuhale Karasman i Petra Šegedina. Svaki autor ili autorica, ili dvoje autora u koautorstvu, napisali su poglavlje o hrvatskoj filozofkinji koja je bila najbliža njihovom području interesa i filozofskog rada.

Zahvaljujemo svim autorima poglavlja te recenzenticama cijele knjige Barbari Ćuk i Aniti Dremel. Naposljetku zahvaljujemo kolegi s Instituta za filozofiju, Dariju Škarici koji je pročitao cijeli rukopis i dao nam korisne savjete.

U Zagrebu, studenoga 2024. godine.

Luka Boršić

Ivana Skuhala Karasman